

komen. Of het nu gaat om een nobel mens of een bedrieger, een moedige held of een wankelmoedige twijfelaar, Shakespeare laat hen uitspreken en tot hun recht komen. Niet alleen machtigen als vorsten en legeraanvoerders, maar ook gewone burgers en soldaten, tekent hij ten voeten uit. Steeds gaat het om mensen met hoge waarden, grote hartstochten, verheven gedachten, lage streken of demonische plannen. Wat zij ook doen of uithalen, ze zijn in bepaalde opzichten groot. En dat moeten zij zijn, anders wordt een tragedie zielig. Shakespeares tragedies zijn groot en daarin toont hij zich de ware geschiedschrijver die doden tot leven weet te brengen en de geëngageerde filosoof die waarheid in denken en handelen op het spoor wil komen.

NOOT

¹ Dit artikel bevat een samenvatting van twee hoofdstukken uit mijn *Westerse waarden door Shakespeare belicht*, in de serie 'Annalen van het Thijmgenootschap', Nijmegen: Valkhof Pers, 2002. Voor literatuurverwijzingen, zie aldaar. De citaten in dit artikel zijn afkomstig uit William Shakespeare, *Verzameld werk*, vertaald en ingeleid door Willy Courteaux, Kapellen: Pelckmans/Kampen: Kok Agora, 1987.

MACBETH: DE TRAGEDIE VAN HET KWAAD

Rudolf BÖHM

Als Macbeth zijn einde nadert, legt Shakespeare hem de volgende woorden in de mond:

Life's but a walking shadow; a poor player,
That struts and frets his hour on the stage,
And then is heard no more: it is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing. (V, 5)

Slaat deze passage niet net zo goed op Shakespeares verhaal zelf? Is Shakespeare niet zelf - in zijn eigen bewoording - een idioot om deze geschiedenis van kabaal en razernij te willen vertellen die toch niets te betekenen heeft? Via Macbeth geeft Shakespeare zijn boodschap aan de lezer en toeschouwer door; we zijn gewaarschuwd.

1. De zegezekeerheid van het kwaad

Bij velen leeft de idee - dikwijls nogal sluimerend, vaak ook heel uitgesproken - van de onweerstaanbare triomf van het kwaad, het volstrekt meedogenloze, het ongeremd gewelddadige, het niets ontziende. Wie is niet vertrouwd met de neiging om vooral de eigen mislukkingen en nederlagen geenszins toe te schrijven aan de eigen onbekwaamheid en de grotere competentie van de tegenspeler of mededinger, maar de reden net te leggen bij diens kwaadaardigheid en gewetenloosheid en de eigen goedhartigheid? Met een goede portie vastberadenheid en onverbiddelijkheid om de eigen doelstellingen te verwezenlijken zou men zich van elk succes verzekerd weten. Bij een mislukking veroordeelt men de eigen goedheid gemakkelijk als domheid.

Omgekeerd is het ook zo dat men sterk geneigd is persoonlijke successen toe te schrijven aan de eigen bekwaamheid, die zelfs zo superieur is dat zij in staat is het kwaadaardige van de opponent te overwinnen. Toch is in het licht van de voorgaande beoordeling van de eigen nederlagen en de successen van de andere de verdenking niet uit de lucht gegrepen dat men zichzelf ook in het geval van het eigen succes slechts in die zin 'goed' vindt in zoverre men even succesvol was, en absoluut niet in de zin van de eigen goedhartigheid, net zo min als bij het suc-

ces van de tegenspeler. Waar het dus op aan komt, is in beide gevallen superioriteit en succes. Logischerwijs wordt het eigen succes pas achteraf moreel goedgepraat en het succes van de tegenspeler moreel verworpen.

Zo ontstaat een merkwaardige cultus van een vermeend onvoorwaardelijke zegezekeerheid van het Kwaad, en dat absoluut niet alleen onder kwaadaardige, maar misschien nog meer onder succesloze mensen. Aansluitend worden eigen superioriteit en successen goedgepraat, die zich niet van de verdenking kunnen ontdoen het Kwade evenzo goed te praten.

De geschiedenis van Macbeth zoals Shakespeare ze beschrijft, weerlegt die tendens. Wordt ze daarom 'verteld door een idioot'? *Macbeth* toont werkelijk dat het Kwaad - en de belichaming ervan - zichzelf onvermijdelijk te gronde richt. Zo bezien is de triomf van het goede niet zozeer een bewijs van zijn morele superioriteit als wel een gevolg van de voorwaar tragische hulpeloosheid van het Kwaad.

2. De onhoudbare neergang van het Kwaad

Op het eerste zicht lijkt Macbeths verhaal, zoals Shakespeare het vertelt, niet veel meer te omvatten dan hoe hij door geweld, leugens en bedrog - enkele mislukkingen niet te na gesproken - van het ene succes naar het andere holt, tot uiteindelijk het lot hen toch inhaalt - maar hoe? Misschien omdat hij toch nog steeds niet voldoende geweten- en meedogenloos is, zoals zijn vrouw aan het begin ook vreest:

Yet do I fear thy nature;
It is too full o'the milk of human kindness
To catch the nearest way (I, 5)

Of we kunnen het als een aaneenschakeling van - voor hem - ongelukkige toevalligheden beschouwen die uiteindelijk zijn ondergang tot gevolg hebben. Bekijken we echter even Macbeths daden en misdaden één voor één.

Als Macbeth koning van Schotland wil worden, zit er voor hem niets anders op dan de huidige koning, Duncan, op te ruimen. Dat doet ie. Maar dan zijn er nog de koningszonen Malcolm en Donalbain, waarvan de eerste tot troonopvolger uitgeroepen is. Hen heeft Macbeth niet vermoord. Had hij dat moeten doen? De dood, de moord op ook nog eens de zonen van de koning zou dan echter al te onverklaarbaar en verdacht geleken hebben, en Macbeth moest nog tot koning

worden gekroond. Daarom laat hij ze ontkomen of dwingt hen op de vlucht te slaan. Die vlucht voert hij aan als bewijs om hun de schuld voor de moord op de koning, hun vader, in de schoenen te schuiven. Macbeth mag daarop de Schotse troon bestijgen, maar Malcolm vindt in Londen steun voor zijn terugkeer en wraak op Macbeth.

Tegen de profetie van de heksen in, dat eens de nakomelingen van Banquo koning van Schotland zullen worden, doet Macbeth er alles aan om de erfenis van zijn pas veroverd koninkrijk voor zijn eigen (verhoopt) nageslacht zeker te stellen. Daartoe moet hij Banquo en zijn zoon Fleance uit de weg ruimen. Hij legt het daarop aan en bij de aanslag komt Banquo om. Fleance echter ontkomt per toeval -

And the right-valiant Banquo walk'd too late;
Whom, you may say, if 't pleased you, Fleance kill'd,
For Fleance fled (III, 6)

Baron Lennox drijft er nogal de spot mee, als wou Macbeth de komedie om de zonen van de koning te beschuldigen nog eens opvoeren. Die probeert dat klaarblijkelijk niet, maar hoe kon hij een dergelijk toeval, Fleances ontkomen, met zekerheid voorkomen - met alle list en geweld? Shakespeare laat de mislukking blauwblauw, want Fleance - net zomin als de tweede koningszoon Donalbain - verschijnt niet meer ten tonele.

Ondertussen wordt Macbeth door de heksen gewaarschuwd voor Macduff. Die heeft ook al het hazenpad gekozen, wat de waarschuwing aannemelijk maakt en Macduff ook aan de controle van Macbeth onttrekt. Zo rest Macbeth enkel nog - volledig zinloos - vrouw en kinderen van Macduff die hij in Schotland achtergelaten had, te laten ombrengen. Gevolg van dat alles is dat nu ook baron Ross zich naar Londen begeeft en zich bij Malcolm en Macduff voegt en dat bovendien Lady Macbeth langzaam op weg is waanzinnig te worden (op het einde, nog voor Macbeths dood, zal ze in volle waanzin sterven). Maar wat had Macbeth in dit geval met zijn zogenaamd oppermachtige sterkte en bekwaamheid anders moeten of kunnen doen?

Shakespeare maakt ons slechts vertrouwd met de drie zwaarste misdaden van Macbeth (afgaande op allerlei toespelingen moeten het er een hoop meer geweest zijn). Toch is dat voldoende om trefzeker de drie grootste zwaktes van zelfs de allerlaagste slechtheid voor het voetlicht te houden.

Ten eerste: om succesvol te zijn vereist een misdaad zoals een koningsmoord feitelijk een tweede misdaad, de moord op de koningskinderen. Dit verzuim zal de uiteindelijke oorzaak zijn van Macbeths mislukking. Maar de koppeling van beide misdaden dreigde het onmiddellijk succes van de eerste op de helling te zetten. Dit is misschien wel het grootste en wezenlijke dilemma van elke misdadiger, zoals we nog zullen uiteenzetten.

Ten tweede: ook de meest doortrapte aanslag, zoals de moordaanslag op Banquo en zijn zoon, is door zijn boosaardigheid alleen nog niet bestand tegen het gevaar van een halfbakken succes. Fleance, Banquo's zoon, weet te ontkomen, terwijl Macbeth er toch zou moeten op gericht zijn te voorkomen dat Banquo's nakomelingen ooit koning worden. Ook de verst doorgedreven kwaadaardigheid heeft ook nog nood aan de pragmatische lotsbeschikking om succes te kennen en het snode plan daadwerkelijk te verwezenlijken.

Ten derde: soms haalt de dader niet het minste voordeel uit de ten volle geslaagde uitvoering van het meest kwaadwillige plan, integendeel zelfs, zoals bij de afslachting van Macduffs vrouw en kinderen. In deze biedt zelfs de gruwelijkste doortraptheid geen enkele waarborg.

In deze drie gevallen wekt Macbeth door zijn hulpeloos geklungel bijna medelijden bij de toeschouwer op. En nochtans, toont Shakespeare hier niet dat een zo doortrapte kwaadaardigheid nog niet automatisch de deur tot succes opent, en dat zij het Kwade onvermijdbaar de zelfvernietiging injaagt?

3. Erfvijand van de sterfelijken

De meesteres van de heksen, aan wier verlokkingen Macbeth ten prooi valt, heet Hecate, een mysterieuze godin van de Grieken die zowel voorspoed als angst brengt en tot de onderwereld behoort. Zij verschijnt aan de heksen, verwijt hen hun lichtzinnigheid en verdwijnt met de woorden

Great business must be wrought ere noon:
Upon the corner of the moon
There hangs a vaporous drop profound;
I'll catch it ere it come to ground:
And that, distill'd by magic sleights,
Shall raise such artificial sprites,
As, by the strength of their illusion,
Shall draw him on to his confusion:

He shall spurn fate, scorn death, and bear
His hopes 'bove wisdom, grace, and fear:
And you all know, security
Is mortal's chiefest enemy. (III, 5)

Waarom Macbeth ten onder gaat, en uiteindelijk de hele sterfelijke soort, waar ook het radicaalste Kwaad het onderspit moet delven, is het streven naar *zekerheid* - om niet te stellen dat net dit, het streven van het sterfelijk individu naar zekerheid, de grond van het eigenlijke Kwade is: "het lot bespotten, de dood verachten, en daarmee zijn hoop verheffen boven alle wijsheid, gratie en vrees." Het streven naar zekerheid is uiteindelijk zelf het eigenlijke Kwaad omdat het de zelfvernietiging van een sterfelijk leven inhoudt, een leven namelijk van een sterfelijk individu in wijsheid, gratie en vrees.

Zich door een misdaad een vooraanstaande positie toe-eigenen, mag dan al niet zo erg zijn; veel erger is het die veroverde machtspositie te handhaven en voor de hele verdere toekomst veilig te stellen. Macbeth wordt er zich maar al te gauw van bewust nadat hij tot koning gekroond is en hij Banquo's nakomelingen vreest als de duivel:

To be thus is nothing;
But to be safely thus: our fears in Banquo
Stick deep (III, 1)

De handhaving van een succesvol resultaat dat door een misdaad werd bereikt vereist nieuwe misdaden. Met elke nieuwe misdaad groeit het gevaar op mislukking, groeit het gevaar ook om als misdadiger herkend te worden en groeit het aantal achterdochtigen en vijanden. Wat Shakespeare hier bedrijft na bedrijft, zoals zo-even geschetst, beschrijft, speelt zich niet zomaar toevallig af.

Toch kan men zich de vraag stellen: is dan uiteindelijk datgene, dat ook de diepste kwaadaardigheid in haar meedogenloze ambitie ten val brengt, niet gewoon de dood, de sterfelijkheid van zelfs de meest succesvolle schurk, waartegen ook hij niet immuun, ver-zekerd is? Sterfelijkheid verslaat toch elkeen van ons, of die nu een schoft is of niet? Nee hoor: wie in wijsheid, gratie en vrees enkel zijn sterfelijk leven wil leven, struikelt niet over zijn dood - zoals Macbeth op het eind zelf inziet:

I have liv'd long enough (V, 3)

Men kan evenwel, net als Macbeth, de mening zijn toegedaan dat men de eigen dood kan verschalken door de zekerheid van zijn nakomelingen. Toch genereert net daar het streven naar zekerheid een nog veel grotere onzekerheid, en dat niet pas in de toekomst (zoals bij Macbeth, die tot het besluit moet overgaan Banquo en zijn zoon Fleance uit de weg te ruimen). We blijven erbij: zekerheid, en dat niet zozeer de dood zelf, is de aartsvijand van het sterfelijke ras. Het streven naar zekerheid is bijna het Kwade zelf. Daarom is degene die kwaad in het schild voert tot mislukken gedoemd.

Het is geen idioot die deze geschiedenis vol kabaal en razernij vertelt, en ze betekent geenszins niets.

4. De heksen en de Lady

Totnogtoe hebben we slechts terloops van de heksen gewag gemaakt, aan wier verlokkingen Macbeth ten prooi valt. Maar spelen zij niet net daardoor een beslissende rol voor de afloop van de geschiedenis? En voegt ook Lady Macbeth zich niet bij hen, vermits zij net als de heksen Macbeth tot zijn daden en misdaden aanzet? Geeft het optreden van deze duistere vrouwenfiguren aan de hele handeling nog een totaal andere betekenis - of kan het simpelweg betekenisloos zijn?

Mij lijkt het dat het inderdaad nagenoeg betekenisloos is, of anders uitgedrukt: betekenisvol is enkel dat het eigenlijk betekenisloos is. Macbeth wordt niet te gronde gericht door bovenaardse of aardse verlokkingen van magische machten. Door zijn eigen kwade wil tekent hij zelf zijn ondergang.

'Verleiden' de heksen Macbeth in het begin dan werkelijk? Ze dragen hen niets op; ze begroeten hem enkel als een baron, wat hij is, als baron van een tweede gebied, dat hem (al weet hij dat nog niet) volgens de wil van de koning ten deel zal vallen, en ten slotte als toekomstige koning:

All hail, Macbeth! hail to thee, Thane of Glamis!
All hail, Macbeth! hail to thee, Thane of Cawdor!
All hail, Macbeth! that shalt be king hereafter! (I, 3)

Banquo, die samen met hem de heksen ontmoet, ziet hoe Macbeth ineenkrimpt van schrik.

Good sir, why do you start; and seem to fear
Things that do sound so fair? (ib.)

Blijkbaar schrikt Macbeth doordat de heksen hem in zijn wensen doorgronden en hem de vervulling ervan beloven. 'Verleid' hebben ze hem enkel met zijn eigen wensvoorstellingen. Hecate zal er de heksen zelf mee confronteren:

all you have done
Hath been but a wayward son,
Spiteful and wrathful; who, as others do,
Loves for his own ends, not for you. (III, 5)

Het tot alles in staat zijnde Kwaad in Macbeth is hem niet door de heksen ingefluisterd, maar was er van bij het begin. Anders hadden zij hem niets te zeggen gehad.

Lady Macbeth echter heeft haar man tot zijn eerste grote misdaad aangezet, verder dan hij het zelf nodig achtte. Zij is een vrouw van het Kwaad, met een moorddadige jaloezie. Maar een heks is ze niet. Aanvankelijk slingert ze Macbeth zijn besluiteloosheid naar het hoofd. Als hij uiteindelijk de moorden opstapelt, wacht haar de waanzin en sterft ze - of doodt ze misschien zichzelf.

En dan opnieuw de heksen: staan zij Macbeth op zijn bloedige weg met bedrog en magie bij? Daar is geen sprake van. Of zijn zij het die hem met hekserij naar zijn ondergang jagen? Zij, of de door hen opgeroepen verschijningen ('apparitions'), verleiden hem op het einde in elk geval met bedrieglijke beloftes die hem een vals gevoel van zekerheid geven omtrent zijn uiteindelijk welslagen.

Be bloody, bold, and resolute; laugh to scorn
The power of man, for none of woman born
Shall harm Macbeth. (IV, 1)

En:

Macbeth shall never vanquished be, until
Great Birnam wood to high Dunsinane hill
Shall come against him. (ib.)

Macbeth wordt om de tuin geleid; net dit alles gebeurt op het einde. Het woud van Birnam rukt op naar Dunsinane en Macbeth wordt verslagen door een man die niet uit een vrouw geboren is. Met hekserij heeft het echter allemaal niets te maken. De verklaring is geheel natuurlijk: het vijandelijke leger camoufleert zich door boomstammen van het woud voor zich uit te dragen en Macduff, met wie

Macbeth ten slotte het gevecht aangaat, werd voor zijn geboorte uit het lichaam van zijn moeder weggenomen.

Zo komt alles neer op een indirecte bevestiging van het zopas uiteengezette inzicht. Shakespeare heeft dit stuk ook geschreven tegen de heksenwaan die in zijn tijd welig tierde. Het stuk was gericht tegen de 'demonologie', die alle Kwaad veroorzaakt zag door vreemde, on aardse machten, en zijn oorsprong in het onverstand en de onmacht van het Kwaad loochende. (Een bron die Shakespeare gebruikt zou hebben, was de 'Daemonologie' van een zekere Reginald Scott; ook de latere koning Jacob I zou een 'Daemonologie' geschreven hebben, die in 1597 verscheen.)

5. De dwaling van het Kwade

Voor al in die tijd dat Shakespeare *Macbeth* schreef (1606-1607) waren de Britten bezeten door vragen over de christelijke geloofsbelijdenis, waarin katholieken, anglicanen en in Schotland ook presbyterianen elkaar bekampten. Die discussie was eng en onoverzichtelijk verward in de overeenkomsten en tegenstellingen tussen Engeland en Schotland. In 1603 was Jacob I, die tevoren koning van Schotland was, in de eerste personele unie van beide koninkrijken, ook koning van Engeland geworden. Hij volgde daarbij Elisabeth op, de dochter van Hendrik VIII en Anna Boleyn. Net omwille van haar werd Hendrik Rome afvallig, maar later liet hij haar terechtstellen. Jacob was de zoon van de katholieke Maria Stuart, die zijn vader heeft laten vermoorden en die later door Elisabeth werd terechtgesteld. Hijzelf werd echter in Engeland streng protestants opgevoed. Ook Shakespeare heeft deze gebeurtenissen met spanning beleefd. Getuige daarvan zijn laatste stuk (weliswaar in samenwerking met een ander auteur) *Hendrik VIII* (1612-13), die, gestorven in 1547, bijna leefde tot Shakespeares geboortjaar.

Het Macbeth-thema is, als Engels-Schotse aangelegenheid, in die tijd dus bijzonder actueel. Shakespeare vertikt het echter blijkbaar zich in zijn stuk met de actualiteit in te laten. Meer nog, ook over christelijk-religieuze disputen laat hij zich op geen enkele wijze uit. Enkel een aantal zuinige toespelingen ('another Golgatha'; 'Saint-Colmes-inch') heeft hij rondgestrooid, als om te kennen te geven dat hij zich er terdege bewust van was dat de handeling zich in een christelijke periode en een christelijk land afspeelt. En dat hij dus in volle bewustzijn alles wat christenen mogen geloven ter zijde geschoven heeft. De begrippen, ja zelfs de woorden hemel en hel, zonde, berouw, boete, verlossing en verdoemenis, zelfs God en duivel ontbreken volledig. Als aartsvijand van de sterfelijken wordt

niet een satan naar voren geschoven, maar het abstractum 'security', en wel door een heidense godin, Hecate.

Van een herkenbare christelijke heilsleer is geen sprake, noch van een hemelse gerechtigheid die de misdadiger alsnog voor de goddelijke rechtersstoel brengt. En toch is het Kwaad in heel zijn hoedanigheid tot de ondergang veroordemd en zullen zijn kwade bedoelingen pijnlijk stranden - en wel nog tijdens zijn aardse leven. Het is werkelijk alsof Shakespeare vooral dit wilde aantonen: om het Kwaad af te stoten, heeft men geen nood aan een christelijke moraal maar volstaat het simpele inzicht dat het Kwaad niet kan overwinnen, laat staan zich bestendigen. Integendeel zelfs, het aannemen van een onstuitbare macht en overmacht van het Kwaad op aarde is een onjuist en misleidend motief voor het postulaat van een egaliserende rechtvaardigheid in het hiernamaals.

Op het eind is het niet het Kwade in Macbeth dat hem te gronde richt, maar zijn onvermogen niet in te zien dat al het Kwade uiteindelijk machteloos blijft alsook het onvermogen van het Kwade zelf. Of zijn onmacht en onverstand, indien niet het eigenlijke Kwade, zo toch zelf het eigenlijke Slechte? (Daartegenover beschouwden de christenen, tenminste volgens Thomas van Aquino, zonden uit onmacht - impotentia - als vergeeflijk, want de macht is enkel God gegeven. Dat geldt ook voor zonden uit onwetendheid - ignorantia - , want de wijsheid is enkel Christus gegeven. Onvergeeflijk is enkel de zonde tegen de Heilige Geest, de versmading van elke vergeving.) Afstand nemend van al het christelijke gaat Shakespeare (in dit opzicht niet vreemd aan Machiavelli) in *Macbeth* een stap terug in een ethiek waarvoor ooit het Kwade niet meer dan gewoonweg het Slechte was.